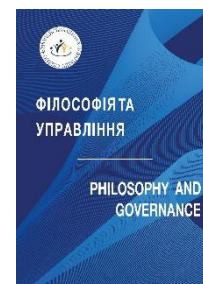

e-ISSN 3041-248X

Філософія та управління

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Збиральницька і пам'яткоохоронна робота музеїв Західної України 1950–1980-х років у контексті антирелігійної політики СРСР

Віталій О. Бондарчук ¹ *

¹ Національний університет «Острозька академія» (Україна). Докторант кафедри філософії та культурного менеджменту, канд. іст. наук.

* Автор-кореспондент, e-mail: vitalii.bondarchuk@oa.edu.ua

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

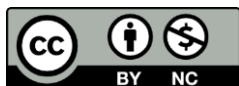
Дослідницька

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.2.10](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.2.10)

Авторське право

© 2025 автора

Цей твір
ліцензовано на
умовах Ліцензії
Creative Commons
«Із Зазначенням
Авторства –
Некомерційна 4.0
Міжнародна»
(CC BY-NC 4.0).

У статті розповідається як музейники Західної України з перемінним успіхом виконували свої професійні обов'язки в умовах антирелігійної політики СРСР. Одним з головних напрямків їх роботи був пошук пов'язаних з Церквою артефактів для поповнення колекції музеїв та виявлення, взяття на облік і охорона архітектурних пам'яток – в т. ч. церковних приміщень. Попри те, що хронологічні рамки публікації лежать у минулому часі автор також актуалізує і намагається знайти шлях до розв'язання низки проблем сучасності. Вони лежать у площині стосунків Церкви і держави. Після здобуття Україною у 1991 р. незалежності і зміни суспільно-політичного ладу ці проблеми нікуди не зникли, а радше змінили характер. Наприклад, тотальний державний контроль над Церквою змінився на нерідко фактичну безконтрольність. Музейники в силу специфіки своєї роботи співпрацювали і з представниками Церкви, і з репрезентантами влади СРСР. У результаті вони отримували складний, але унікальний досвід. Звертатися до нього зараз було би виправдано і доречно. Тому за мету статті взято проведення дослідження збиральницької і пам'яткоохоронної роботи музеїв Західної України у контексті антирелігійної політики СРСР. Методи дослідження використано відповідні поставленій меті і наявному масиву інформації й характеру джерел у яких вона міститься. Було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу і узагальнення. Також використовувався історико-генетичний метод. Результати дослідження показали, що збиральницька і пам'яткоохоронна робота музейників Західної України зазнала шкоди від антирелігійної політики СРСР. Це підтверджує низка наведених у статті прикладів. Вони були знайдені як у літературі, так і в архівних джерелах. У них містяться вірогідні і репрезентативні докази того, як дії або пасивність влади СРСР утруднювала роботу музейників. Попри ці перепони вони змогли досить результативно поповнювати колекції своїх музеїв, а також охороняти пам'ятки. Отримані результати дозволяють також підняти декілька дискусійних питань. Зокрема, такими є проблема пасивності священнослужителів у співпраці з музейниками і недоліки у врегулюванні Церковно-музейних стосунків після 1991 р. Вони перспективні для подальших досліджень.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

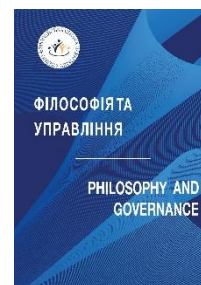
музей, пам'яткоохоронна справа, СРСР, музейний предмет, Церква, конфесія, релігія.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Western Ukraine Museums Collecting and Monument Conservation Work During 1950s–1980s in the Context of the USSR’s Anti-Religious Policy

Vitalii Bondarchuk ¹ *

¹ National University of Ostroh Academy (Ukraine). Doctoral Candidate at the Department of Philosophy and Cultural Management, PhD in History.

* **Corresponding Author**, e-mail: vitalii.bondarchuk@oa.edu.ua

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.2.10](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.2.10)

Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article demonstrates how museum employees in western Ukraine performed their professional functions with varying degrees of success in the face of the USSR’s anti-religious policy. One of the main areas of their work was the search for artifacts related to the Church to replenish museum collections and the identification, registration, and protection of architectural monuments, including church buildings. Although the chronological framework of the publication is in the past, the author also actualizes and tries to find a way to solve several contemporary problems. They lie in the area of Church-State relations. After Ukraine gained independence in 1991 and changed its socio-political system, these problems did not disappear but changed their essence. For example, total state control over the Church has given way to de facto uncontrollability. Due to the specifics of their work, museum workers cooperated with representatives of the Church and the USSR authorities. As a result, they gained a difficult but unique experience. It would be justified and appropriate to refer to it now. Therefore, the purpose of the article is to conduct a study of the collecting and monument protection work of museums in Western Ukraine in the context of the USSR’s anti-religious policy. The research methods used are appropriate to the goal and the available body of information and the nature of the sources in which it is contained. General scientific methods of analysis, synthesis, and generalization were used. The historical and genetic method was also used. The results of the research demonstrate that the collecting and monument protection work of museum workers in Western Ukraine suffered from the anti-religious policy of the USSR. This is confirmed by several examples cited in the article. They were found both in the literature and in archival sources. They contain reliable and representative evidence of how the actions or passivity of the USSR authorities hampered the work of museum employees. Despite these obstacles, they were able to replenish the collections of their museums and protect monuments quite effectively. The research results also allow us to raise several debatable issues. In particular, the problem of the passivity of clergymen in cooperation with museum workers and the shortcomings in the regulation of church-museum relations after 1991 are promising for further research.

KEYWORDS

museum, monument protection, USSR, museum piece, Church, religion.

1. Вступ

Піднята тема статті є частиною більш глобальної проблеми стосунків держави і Церкви загалом. Адже, як вказує С. Зеліско, «Причиною частих конфліктів, а якщо брати глибше, то й одвічного конфлікту, між Церквою та державою є питання з одного боку їхньої різноприродності, а з іншого – їхньої конкуренції» [42, с. 494]. Музеї за СРСР контролювані, а зараз регульовані державою в силу специфіки своєї роботи опинялися на пограниччі існування, а то й протистояння цих двох формацій.

Окремо варто обґрунтувати, чому для дослідження було обрано саме такі галузі музейної діяльності як збиральницька і пам'яткоохорона. Справа в тому, що саме у них означена «пограничність» проявлялася максимально гостро. Вона не була такою помітною, наприклад, у випадку з виставковою роботою музеїв, хоча і в цій справі влада могла вирішувати, який музейний предмет ставити в експозицію, а який лишати в запасниках. Навіть якщо якісь пов'язані з Церквою артефакти і опинялися в експозиції, влада могла контролювати й корегувати, що про них говорити – вимагаючи від музейника надати контрольний текст екскурсії. Під час же збиральницької і пам'яткоохоронної робіт музейники опинялися віч-на-віч з Церквою, кліром і вірянами, які перебували в не найкращих стосунках з «безбожною владою», потрібно було діяти в рамках законодавства і так, щоб не образити парафіян. Важливий досвід музейників у цій сфері їхньої діяльності ще не був предметом детального аналізу і узагальнення в сучасних наукових публікаціях. Дана стаття робить скромний внесок у вирішення проблеми взаємодії музеїв і Церкви в контексті більш глобальної проблеми взаємодії Церкви і держави.

2. Огляд літературних джерел

Ті чи інші аспекти вказаної теми взаємодії Церкви і держави, конкретно чи побіжно, піднімаються у публікаціях наступних науковців. У статті В. Ковалюка детально розглядається про «радянізація» Західної України через цілу низку сфер (освіта, мова, бібліотеки, література, музика, мистецтво, наука, преса...) але згадок про музеї стаття не містить [17]. Ще у деяких публікаціях на тему антирелігійної політики радянської влади як оглядового (Н. Кіндрачук [15]; А. Сичевський [41]), так і більш детального характеру (В. Байдич [3]; І. Швець [40]) згадки про музеї є побіжними або відсутні. І. Пхиденко розглядає антирелігійну політику у школах УРСР [31]. Є дослідження Г. Маринченка на схожу тему але в інших територіальних рамках [25]. У статті С. Мочкіна [26] музеї фігурують але не як предмет дослідження. Ю. Помаз через зміну політики і законодавства радянської влади прослідковує долю культових пам'яток України [32; 33]. Окрему групу літератури складає низка публікацій на краєзнавчу тематику: М. Близняка [4], Т. Дугаєвої [12; 13], В. Мушировського [28], О. Пришляка [36], М. Пушкар [37]. Вказані напрацювання склали беззаперечну користь послуживши орієнтирами автору цієї статті. Однак їх кількість все ж недостатня, щоб вважати заявлену тему вичерпно дослідженою.

3. Постановка завдання

Виходячи із наявності означеної проблеми і її фрагментарного вивчення науковцями автор ставить собі за мету провести дослідження збиральницької і пам'яткоохоронної роботи музеїв Західної України у контексті антирелігійної політики СРСР. Для її досягнення було сформовано такі дослідницькі завдання: – прослідкувати вплив еволюції антирелігійної політики СРСР на умови збиральницької роботи музеїв; – визначити успіхи і невдачі музеїв у пам'яткоохоронній справі на фоні антирелігійної політики влади.

4. Методи та матеріали

Через те, що обрана для дослідження тема має виражений міждисциплінарний характер (історія, музеєзнавство, релігієзнавство) використовувалися головню загальнонаукові методи дослідження. Це, у першу чергу, аналіз і синтез з допомогою яких із джерел вичленовувалися факти з пам'яткоохоронної і збиральницької робіт музеїв, а далі об'єднувалися у спільні частини. Вже на їх основі було зроблено декілька тверджень-узагальнень з використанням однойменного методу. Також використовувався історико-генетичний метод. В якості дослідницьких матеріалів

автор залучає документи з приватних і державних архівів, а також низку краєзнавчих публікацій. Слід зазначити, що останні хоча номінально є історичною літературою все ж у статті використовуються як джерела – носії фактографічних даних.

5. Результати та обговорення

Збиральницька робота

Щоправда частині її, особливо у 50-х – на поч. 60-х рр. радше пасуватиме термін «підбиральницька». Справа у тому, що музеї отримували предмети культу із закритих владою церков. Ніяк не благородні мотиви підштовхували її до такого кроку, а тільки те, що приміщення закритих церков треба було готувати до світського використання або принаймні унеможливити проведення в ньому богослужінь.

Радянська влада припиняла діяльність не лише парафій тієї чи іншої конфесії, а й узагалі всіх установ пов'язаних з Церквою. Це й призвело до випадку, що трапився у м. Львів. Там разом з Богословською академією припинив існування створений нею 1932 р. Музей церковного мистецтва. Наказом Львівського обласного відділу у справах мистецтв при облвиконкомі від 20 квітня 1945 р. Все його майно було передано до Державного музею українського мистецтва [29, арк. 1].

Тоді навіть перебування у музеї підпорядкованому владі (такими були очевидно всі) не гарантувало безпеку музейним предметам церковного походження. Наприклад, наглядачу музею в м. Острог Ользі Войталевич за порадою її колеги Григорія Равчука часто доводилося переховувати деякі музейні речі. Причина була наступна: речі, які мали релігійний зміст частково «списувались» [4, с. 41].

1963 р. в тому ж Острозі було закрито Богоявленський собор. З нього до музею у цьому ж місті було передано низку предметів культу в т. ч. близько 70 ікон [6, с. 37–38]. Подібні передачі траплялися й пізніше: у 1981–1983 рр., з метою недопущення таємних богослужінь предмети культу було вивезено з церков сіл Стадники, Лючин, Новородчиці Острозького р-ну [6, с. 40].

Іноді бувало, що влада займала позицію «собака на сні»: храм закривала, часом навіть демонтовувала у ньому ікони але до музею не передавала. Так вони там і стояли закриті. І лише потім все ж погоджувалася на передачу. Так у 1975 р. в музей м. Острог були передані 3 ікони з недіючої цвинтарної Воздвиженської церкви цього ж міста [6, с. 52] і кілька ікон з недіючої каплички на кладовищі по вул. Татарська [5, с. 39].

Щогірше влада не завжди вважала за потрібне передавати предмети культу із закритих нею храмів іноді просто знищуючи їх. Улітку 1981 р. було розгромлено храм у с. Теремне. Згодом розбиті там царські врата музейний художник Андрій Радчук склав в єдине ціле з 27 частин [5, с. 40].

У сер. 1960-х – на поч. 1970-х рр. було прийнято прийняла низку регулятивних актів у культурній сфері загалом і музейній зокрема (детальн. див.: [38, с. 200–201; 28, с. 22–23]. Опосередковано вони змінювали роль музеїв у антирелігійній політиці СРСР. Згідно постанови Ради Міністрів УРСР № 125 від 20 лютого 1967 р. «Про стан і заходи по подальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР» Держбуд і Мінкульт прямо зобов'язували передавати окремі пам'ятки для музеїв. Нею ж дозволялося використовувати окремі приміщення культових споруд під фондосховища державних музеїв [28, с. 22]. Врешті вже в 1971 р. особливості збиральницької роботи музеїв в культових спорудах було конкретизовано у постанові і інструкції. Перша мала назву «Про виявлення, облік та збереження пам'яток мистецтва в діючих та недіючих культових спорудах, приміщеннях державних, громадських, кооперативних організацій, збірках приватних осіб». Друга – Пам'ятка-інструкція по виявленню, обліку та збереженню пам'яток мистецтва в діючих та недіючих культових спорудах, збірках приватних осіб [28, с. 23].

Тому помічаємо, що загалом процес врегулювання владою СРСР збиральницької роботи музеїв у церквах зайняв близько 10 років. У регіонах це призвело до затягування процесу дослідження музеями церков. В Рівненській області на це звертав увагу облвиконком у постанові датованій вже 1976 р. [28, с. 23].

Принциповою відмінністю дій музеїв від дій влади у стосунках з Церквою був її ненасильницький характер. Їх робота зводилася до наукового вивчення приміщень храмів і того, що в них має історичну і художню вартість з подальшим взяттям на облік [6, с. 53]. З церков у

музеї потрапляли предмети по-перше лише найцінніші, по-друге добровільно віддані ікони, книги і предмети культу. Наприклад, у 1977 р. від Львівського ін-ту етнографії доктор мистецтвознавства Павло Жолтовський обстежив майже всі церкви Острозького р-ну. Виявлені там цінні ікони було взято на облік, а в музей потрапило лише дві. Вже 1980 р. у Острозькому р-ні в 24 церквах музейні працівники взяли на облік 250 художніх пам'яток, а у сам музей в м. Острог потрапило лише 16 ікон і деяка кількість скульптури і різьблення [5, с. 39, 40].

Показники музею з м. Рівне були більші але й територія його пошуків була більшою: 52 церкви з 5 районів Рівненської обл. З них музей отримав 339 одиниць церковного начиння, 66 одиниць дерев'яної скульптури, 5069 – релігійних документів [27, с. 46]. До того ж чимало експонатів надійшло з експедицій, які Рівненський обласний музей з 1982 по 1991 рр. проводив щорічно [19, с. 52].

Співробітники Івано-Франківського обласного художнього музею також відзначали, що виявляли у т. ч. на «складах культового майна» унікальні, напівзнищені або перемальовані ікони [37, с. 208–209].

Важливим було те, що свою збиральницьку роботу у церквах музейники намагалися проводити відкрито і відповідно до існуючих норм. Експедиції оформлювали наказом, кожен їх член мав посвідчення. У сам храм заходили разом із представником сільської ради, священником і старостою церкви. Відсутність когось із згаданих призводила до скасування відвідин храму [28, с. 24, 26].

Способів набуття музеями культових предметів з їх подальшим включенням до музейних колекцій і отриманням статусу музейного предмета було декілька. У першу чергу це була купівля. Музей в м. Острог свою іконописну колекцію сформував головню саме так [5, с. 45]. Рівненський музей викупував з церков і стародруки [8, с. 192]. Одночасно острозькі музейники неодноразово успішно використовували і обмін. У одних випадках за більш старі ікони вони віддавали більш нові: образ Архангела Михаїла XVIII ст. Острозької іконописної майстерні з церкви с. Нетішин вони обміняли на ту ж ікону тільки XIX ст. Також їм вдавалося обмінювати давні ікони на нові образи, написані острозькою художницею Лідією Спаською [5, с. 40, 44].

У такий, досить обмежений, набір способів набуття було закладено критичну особливість: принцип добровільності. Музейники зіштовхнулися з неприємним парадоксом: до знищення предметів музейного значення у церквах призводили не лише дії влади, а й бездіяльність і невігластво священників і їх помічників, які не розуміли цінності старих ікон, речей і стародруків. Багато з них цінність предметів культу визначали по їх зовнішньому стану. Коли такий був незадовільний зусиль по його виправленню майже не докладалося. Щоб зарадити цьому музейники мали дуже обмежені можливості. Із багатьох відомих прикладів слід навести один показовий – з с. Понябелі Гощанського р-ну. Там музейною експедицією у листопаді-грудні 1983 р. було знайдено 5 ікон. Вони зберігалися в сараї біля церкви. Ба більше – із однієї із них зробили полицку [5, с. 40–41].

Мимоволі закрадається питання – можливо вина радянської влади і священнослужителів у такий поведінці з предметами музейного значення тотожна? Однак, розгляд влади і церковників як «рівних рівному» є поспішним. Якщо для влади СРСР знищення церковних цінностей було актом цілеспрямованим, таким що мав чітку мету, то бездіяльність і безвідповідальність церковників варто охарактеризувати більше як неумисну. Священники, старости церков, члени так званої «двадцятки» тобто найбільш активні прихожани з одного боку й музейні працівники – з іншого, бачили предмети культу у своїх окремих системах цінностей. Це для музейника вони були потенційними «предметами музейного значення», що мали шанси поповнити колекцію. Для церковників – ні і, очевидно, вони й не мали обов'язку такими їх бачити. Таке різночитання тягнуло за собою знищення цінних артефактів, що ставало болючою проблемою.

Музейники намагалися зарадити такій проблемі. У першу чергу – налагодженням безпосередніх, неформального характеру, контактів зі священнослужителями [12, с. 12; 13; 14, с. 144]. Вони пояснювали для них свою позицію, щоб у священників і прихожан з'явилося розуміння і музейної цінності того чи іншого предмету культу.

Врешті це дало добрі результати – нечасто але священники самі почали передавати предмети культу до музеїв. Показово, що траплялося це у багатьох західноукраїнських областях. Так зробили Антон Бондарчук з с. Рясники [5, с. 41] (передав царські врата) і Ростислав Трепачук з Острога [34, с. 202–203] (передав стародрук). В колекції Музею історії Острозької академії є дві

ікони подаровані священником Віталієм Перінім [16]. Речі владики Івана Прашка до «Замків Тернопілля» передав отець Михайло Бедрій [24, с. 114]. Туди ж було передано низку скульптур в т. ч. за сприяння священників Григорія Єднородовича і Олексія Бондарчука [36, с. 173]. У музей м. Камінь-Каширський на Волині цінності надійшли від священників Миколи Смолярчука і Юрія Михайлова [30, с. 150].

Але показовим лишалося те, що держава до цих досягнень своїх зусиль не докладала, їх робили музейники неформально.

Зміна 1991 р. режиму влади з диктатурного на демократичний проблеми у стосунках між церковниками і музейниками щодо збиральницької роботи останніх не вирішила. Радянська влада ігнорувала духовну цінність культового майна і забирала його з церков. Влада українська проігнорувала музейну цінність цього ж культового майна і забрала його з музеїв. Для цього було видано декілька відповідних нормативно-правових актів (Указ Президента України №125 від 4 березня 1992 р. «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна». Музейники розпорядження виконали. Згодом окремі з них вказували, що повернення відбувалося без належного юридичного оформлення і відповідальності з боку церковних громад. Наприклад дзвін, який було передано Зимненському монастирю було пошкоджено: кислотою знищили старовинну патину [19, с. 54]. У їх колег з інших регіонів досвід у цьому питанні був дещо різноманітнішим. Вони вказували, що при відновленні храмів на поч. 90-х рр. ХХ ст. у одних випадках іконопис передавали до музеїв, а у інших, наприклад, у Герцаївському р-ні [Чернівецька обл. – В. Б.], його зразки часто викидали на сміття [11, с. 14].

Паралельно з повернення культового майна Церквам музейники продовжували пошукові експедиції по церквах. Зупинив їх лише зростаючий брак фінансування.

Пам'яткоохоронна робота

Щодо пам'яткоохоронної роботи музейники і тут опинялися «між двох вогнів». З одного боку влада часто перепрофільовувала ці приміщення під музеї атеїзму, організацію яких покладала на музейників. Іноді у бувших церквах відкривали і музеї іншого профілю. Наприклад у м. Рогатин 1983 р. було відкрито філію Івано-Франківського художнього музею під назвою «Музей-пам'ятка дерев'яної архітектури та живопису XVI-XVII ст.» [37, с. 209–210]. У церкві Успіння Пресвятої Богородиці м. Збараж за радянських часів було створено краєзнавчий музей [9, с. 122].

З іншого боку пам'яткоохоронна справа є частиною музейницької. Працівники установ мали слідкувати за церковними пам'ятками, їх станом навіть якщо ті продовжували використовуватися для богослужінь. Є згадка рівненського музейника, що робота експедицій у храмах часто супроводжувалася зборами селян – одні просили, щоб закритий храм відкрили, інші, щоб відкритий храм не закрили [28, с. 24]. Тому стосунки з громадою храму (якщо такий не був закритий) відігравали важливе значення у можливості його збереження. З листування острозького музейника Олексія Фрідріха з архітектором Володимиром Леонтовичем відомо про вкрай незадовільний стан споруд Межиріцького монастиря, особливо стін і веж, а найбільше північної. Пан Фрідріх навіть запитував свого адресата чи може він поклопотатися за них перед «кимось з впливових осіб» стверджуючи, що його побоювання розділяє і чимало туристів [22, арк. 9 зв.]. На аварійний стан монастиря і потребу термінових ремонтних робіт ще в 1967 р. вказував член Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Г. Ткаченко. Проте за його словами, ще одна споруда монастиря – Троїцька церква перебувала у кращому стані тільки через опікування нею православною громадою [10, с. 32].

Закритими храмами музейники також опікувалися тим самим, самі того ще не знаючи, зберігали їх для вірян. Значимий внесок у збереження культових пам'яток м. Острог зробила директор Острозького музею Раїса Руй [див. детал: 7]. Найяскравіша деталь її музейної діяльності виблискує досі: п. Руй у радянський час добила позолоти куполів Богоявленського собору м. Острог.

Архівні джерела розповідають, що сам собор опинився під відповідальністю музейників буквально за тиждень. 25 квітня 1962 р. відділ по справам будівництва і архітектури Рівненського обласного виконавчого комітету надіслав повідомлення виконавчому комітету Острозької районної ради депутатів трудящих. У ньому вказувалося, що згадана споруда перебуває у поганому стані але його релігійна община ремонт не робить, бо не має грошей. Острозькій раді пропонували «заставити» релігійну общину виконати ремонт. Наголошувалося, що у іншому випадку виникне необхідність передати пам'ятку архітектури «більш заможній

організації» [21, арк. 1]. І вже через 9 днів (4 травня) найбільш активні члени цієї общини, так звана «двадцятка» просить згадані відділи влади передати собор на збереження музею в м. Острог. Свою ж громаду вони пропонували об'єднати з громадою іншого острозького храму – Воскресенського, тому просили дозволу передати туди частину культового майна собору [35, арк. 1–2]. Передачу було закріплено вже 9 листопада того ж року – відповідним рішенням виконкому Острозької районної ради. Як у ньому було сформульовано, приміщення собору передавали «для розширення музею» [39, арк. 1]. На скільки добровільним був такий крок парафіян? Наявні джерела відповіді не дають.

Але доречно буде згадати інше – Акт технічного огляду Богоявленського собору складений 6 червня 1951 р. Згідно з актом, підписаним в т. ч. інженером Пучко, було встановлено, що будівля собору була в «задовільному стані і до використання цілком придатна» [2, арк. 1 зв.].

Варто акцентувати, що покладання на музейників обов'язку опіки культовою спорудою ще не означало можливості для них її повноцінно і вільно використовувати. Олексій Фрідріх 1965 р. описував деталі цієї опіки. Так, в «погодні» дні він провітрював її, щоб «не загинуло все від сирості». Ті місця даху храму, де почала з'являтися іржа, музейники в 1964 р. пофарбували білилами але загалом собор був у доброму стані. Проте тут більш важлива інша деталь описана п. Фрідріхом. За його словами, у самому храмі «все залишилося як було» – за виключенням дорогоцінних металів [22, арк. 6].

Доцільно зробити проміжний висновок про те, що для влади СРСР було більш важливо те, що у церкві не буде Церкви. Що може бути натомість, її хвилювало менше. У випадку з уже згаданим Богоявленським собором храм музейниками активно не використовувався. Остаточна відповідальність за нього документально ними також не оформлювалася доки владі про цей факт не поступила анонімна скарга. Лише після цього та відреагувала у вигляді перевірки. Її здійснював представник Рівненського обласного фінансового відділу 10 липня 1968 р. Перевіркою було встановлено, що більшість цінностей собору є в наявності і в ньому ж знаходиться. Однак деякі все ж музеєм було передано в тимчасове користування священнослужителям і у місцевий Будинок культури. До того ж установа не призначила особу відповідальну за ці цінності. Сама будівля собору музеєм не була взята на бухгалтерський облік [1, арк. 2, 3]. Про виявлені факти «незадовільного зберігання» фінансовий відділ повідомив окремим листом і запропонував музею способи їх усунення [23, арк. 1–2]. Той, у свою чергу, про їх виконання відповів згодом [20, арк. 1]. Показовим фактом є проведення вказаної перевірки саме фінансовим відділом, а не, наприклад, управлінням культури.

Приміщення закритого костелу в м. Шумськ у підпорядкуванні музейників не перебувало. 1985 р. його було наказано підірвати вибухівкою, що і було зроблено. Перед самим знищенням острозькі музейники змогли врятувати з костелу дерев'яну скульптуру єпископа і дві кам'яні скульптури розміщені на фасаді будівлі: Св. Франциска та Св. Антонія школи Пінзеля. До третьої скульптури – Діви Марії – не дотягнулася стріла крану і вона була розбита при вибуху [5, с. 41].

Дозволивши собі дещо розширити часові рамки дослідження зазначимо, що після 1991 р. ситуація у стосунках музейників і церковних громад у пам'яткоохоронній справі далека від свого врегулювання. Є позитивні приклади такої співпраці, зокрема на Прикарпатті: «в той час як офіційні державні та громадські організації концентрувалися на відновленні і збереженні пам'яток союзного і республіканського значення ці [релігійні – В. Б.] громади рятували оригінальні місцеві пам'ятки» [14, с. 144]. Але є й приклади конфліктів, які висвітлювали ЗМІ [18].

6. Висновки

Збиральницькій й пам'яткоохоронній роботі музейників Західної України було нанесено значиму шкоду антирелігійною політикою СРСР. Преваріююча форма, якою ця шкода наносилася змінювалася. Спочатку (до сер. 1960-х рр.) це були активні дії: закриття храмів – потенційних об'єктів пам'яткоохоронної роботи і часто знищення культового майна всередині них – потенційних музейних предметів. Після сер. 1960-х рр. такою формою стала пасивність влади. Вона не повною мірою і з запізненням регулювала збиральницьку і пам'яткоохоронну роботу музейників. Попри це вони зуміли поповнити колекції своїх музеїв. Протягом 1960–1980-х рр. їх зусиллями було зібрано і збережено для наступних поколінь чимало кількості цінних ікон,

скульптури, стародруків, церковних творів декоративно-ужиткового мистецтва. І це можна назвати своєрідною формою протидії антирелігійній політиці СРСР.

References

1. *Akt perevirky zberezhenosti materialnykh tsinnosti buvshoho Ostrozhkoho Bohoivlenskoho soboru, predanykh kraieznavchomu muzeiu* [Act of inspection of the preservation of the material assets of the former Ostroh Epiphany Cathedral, transferred to the local history museum]. (1968, Lypen 10), (3 ark), Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. (in Russian)
2. *Akt tekhnichnogo ohliadu i obstezhennia budivli Sv. Bohoivlenskoho soboru m. Ostroha stanom na 6-e chervnia 1951 r.* [Act of technical inspection and survey of the building of St. Epiphany Cathedral in Ostroh as of June 6, 1951]. (1951, Cherven 6), (1 ark.), Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. (in Russian)
3. Baidych, V. (2011). Antyrelihiina kampaniia radianskoi vlady u 1958–1964 rr. i Rymo-katolytska tserkva v Ukraini [The anti-religious campaign of the Soviet government in 1958–1964 and the Roman Catholic Church in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2, 295–309. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baidych_antyrelihiina.pdf (in Ukrainian)
4. Blyzniak, M. (2006). Ostrozkyi muzeinyk, kraieznave, etnolog Hryhorii Ravchuk [Hryhorii Ravchuk: Ostroh museum worker, local historian, ethnologist]. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*, 1, 38–50. <https://shorturl.at/qvAlk> (in Ukrainian)
5. Bondarchuk, O. & Bondarchuk, Ya. (2016). Khudozhnia zbirka Ostrozhkoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka. (Formuvannia ta restavratsiia) [Art Collection of the Ostroh Historical and Cultural Reserve (Formation and Restoration)]. *Ostrozkyi naukovyi zbirnyk : yuvileine vydannia do 100-richchia vidkryttia muzeiu v Ostrozi. 1916 – 11 (24) serpnia – 2016*, 34–47. <https://shorturl.at/U3kOu> (in Ukrainian)
6. Bondarchuk, Ya. (2006). Zbirka ikonopysu Ostrozhkoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka (istoriia formuvannia ta doslidzhennia) [Collection of Icons of the Ostroh Historical and Cultural Reserve (history of formation and research)]. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*, 1, 51–68. <https://shorturl.at/mPibK> (in Ukrainian)
7. Bondarchuk, Ya. (2019). Rui Raisa Fedorivna–dyrektor Ostrozhkoho derzhavnogo istoryko-kulturnoho zapovidnyka [Raisa Rui – director of the Ostroh State Historical and Cultural Reserve]. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*, 11, 225–238. <https://ostroycastle.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/2019-Ostrozkyi-kraieznavchyi-zbirnyk-11-z-dodatkamypdf.pdf> (in Ukrainian)
8. Bulyha, O. (2018). Ohliad vydan Pochaivskoho monastyria u kolektsii Rivnenskoho oblasnogo kraieznavchoho muzeiu [Overview of the Pochayiv monastery publications in the collection of the Rivne region local museum]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnogo kraieznavchoho muzeiu. Vyp. 16: Materialy naukovoi konferentsii "Nasha spadshchyna: de mynule zustrichaietsia z maibutnim"*, 191–193. <https://shorturl.at/9HpPI> (in Ukrainian)
9. Danyleiko, V. (2006). Natsionalnyi zapovidnyk "Zamky Ternopillia". Istoriia stanovlennia ta robota v sferi okhorony pamiatok, muzeinytstva ta turyzmu [National Reserve "Castles of Ternopil". The history of formation and work in the field of monument protection, museum studies, and tourism]. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*, 1, 121–129. <https://shorturl.at/8feOI> (in Ukrainian)
10. Demydenko, O. (2005). Okhorona ta zberezhenia pamiatok istorii kozatskoi doby na Volyni u druhii polovyni 1950-kh–1980-kh rr. [Protection and preservation of monuments of the Cossack era in Volyn in the second half of the 1950s-1980s.] *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnogo kraieznavchoho muzeiu*, 3, 30–34. <https://rb.gy/wblma9> (in Ukrainian)
11. Duhaieva, T. (2004). Raryetni ikonostasy chernivetski muzeinyky znakhodyly na dzvynitsiakh ta horyshchakh tserkov [Chernivtsi museum employees found rare iconostases in the bell towers and attics of churches]. *Versii*, 14. (in Ukrainian)
12. Duhaieva, T. (2015). Volodymyr Krasnov-65. "Ne nashkod i zberezhy" [Volodymyr Krasnov '65. "Do not harm and preserve"]. *Versii*, 12. (in Ukrainian)
13. Duhaieva, T. (2024, Berezen 13). Bukovynski khoruhvy–Unikalni pamiatky sakralnogo mystetstva [Bukovyna banners-unique monuments of sacred art]. *Novyny "Versii"*. <https://versii.cv.ua/mystetstvo/bukovynski-horugvy-unikalni-pam-yatky-sakralnogo-mystetstva/64083.html> (in Ukrainian)
14. Dundiak, I. (2017). Muzeifikatsiia tserkovnogo mystetstva Prykarpattia (fakty, postati): Druha polovna 20 – pochatok 21 stolit [Museification of church art in Prykarpattia (facts, figures): The second half of the 20 and early 21 centuries]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*, 28, 137–145. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2017_38_18 (in Ukrainian)
15. Kindrachuk, N. (2015). Totalna ateizatsiia ukraintsiv protiahom 60-kh rr. 20 st. Ta yii naslidky [Total atheization of Ukrainians in the 60s of the 20 century and its consequences]. *Zapysky istorychnoho fakultetu*, 26, 97–108. http://nbuv.gov.ua/UJRN/zif_2015_26_9 (in Ukrainian)

16. Knyha nadkhodzen Muzeiu istorii Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" [The Accession register of the Museum of History of the National University of Ostroh Academy], Inventory numbers KN-1157, 1160 (in Ukrainian)
17. Kovaliuk, V. (1993). Kulturolohichni ta dukhovni aspekty "radianizatsii" Zakhidnoi Ukrainy (veresen 1939 r. – cherven 1941 r.) [Cultural and Spiritual Aspects of the "Sovietization" of Western Ukraine (September 1939 – June 1941)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2–3, 3–17. <http://resource.history.org.ua/issue/journal/1993/2> (in Ukrainian)
18. Lishchenko, Yu. (2020, Hruden 29). Monakhy proty muzeinykiv [Monks against museum employees]. *Vysokyi Zamok*. <https://wz.lviv.ua/statti/426996-monakhy-proty-muzeinykiv> (in Ukrainian)
19. Luts, V. (2014). Khudozhnia kolektsiia Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu [Art collection of the Rivne regional local history museum]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, 2(12), 47–56. <https://rb.gy/rkqgiw> (in Ukrainian)
20. *Lyst dyrektora Ostrozkoho kraieznavchoho muzeiu R. Rui do nachalnyka Oblasnoho upravlinnia kultury M. Pishchanoho* [Letter from the Director of the Ostroh local history museum R. Rui to the head of the Regional department of culture M. Pishchanyi]. (1970, 24 travnia). Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. [in Ukrainian]
21. *Lyst nachalnyka oblvidilu po spravam budivnytstva i arkhitektury P. Kozytskoho do Vykonkomu Ostrozkoi raionnoi rady deputativ trudiashchyykh* [Letter from the head of the regional department for construction and architecture P. Kozytskyi to the Executive Committee of the Ostroh District Council of Workers' Deputies]. (1962, kviten 25). Arkhivnyi viddil Ostrozkoi raionnoi derzhavnoi administratsii, Ostroh, Ukraina. (in Russian)
22. *Lyst O. Fridrikha do V. Leontovycha* [Letter of O. Friedrich to V. Leontovych]. (1965, 22 chervnia). F. 1686. "Leontovych Volodymyr Hryhorovych (1892–1968) – ukrainskyi inzhener-budivelnik, heodezyst, arkhitekto-restavrator, profesor Kyivskoho inzhenerno-budivelnoho instytutu" (Op. 1, Spr. 257, Ark. 9 zv.), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv, Ukraina. <https://archium.cdiak.archives.gov.ua/files/3187> (in Russian)
23. *Lyst zaviduiuchoho Rivnenskyim oblasnym finansovym viddilom I. Stepaniuka do dyrektora Ostrozkoho kraieznavchoho muzeiu R. Rui* [Letter from the Head of the Rivne Regional Financial Department I. Stepaniuk to the Director of the Ostroh local history museum R. Rui]. (1968, 23 lypnia). Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. (in Ukrainian)
24. Maiba, I. (2022). Osobystist vладыky Ivana Prashka v istorii Ukrainiskoi hreko-katolytskoi tserkvy (1914–2001). Zbirka rechei vладыky u Natsionalnomu zapovidnyku "Zamky Ternopil" [The Personality of bishop Ivan Prashko in the history of the Ukrainian Greek Catholic Church (1914–2001)]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. Vyp. 20: *Materialy istoryko-kraieznavchoi konferentsii "Suspilno-istorychnyi rozvytok khrystianstva"*, 111–115. <https://rb.gy/7037kg> (in Ukrainian)
25. Marynchenko, H. (2018). Zaklady osvity ta kultury Mykolaivshchyny v antyrelihiinii propahandi periodu khrushchovskoi "vidlyhy" (za materialamy periodychnykh vydan) [Educational and Cultural Institutions of the Mykolaiv Region in the Anti-Religious Propaganda of the Khrushchev Thaw (Based on the Materials of Periodicals)]. *Eminak*, 4(2), 62–66. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2018_4\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2018_4(2)_11) (in Ukrainian)
26. Mochkin, S. (2015). Sakralni pamiatky zakhidnykh oblastei URSR v umovakh antyrelihiinnoi kampanii 1958–1964 rokiv [Sacred monuments of the western regions of the Ukrainian SSR in the context of the anti-religious campaign of 1958–1964]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 5, 135–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnui_2015_5_24 (in Ukrainian)
27. Mushyrovskiy, V. (2005). Rarytety muzeiu [Rarities of the museum]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, 2, 44–47. <https://rb.gy/yuh1qf> (in Ukrainian)
28. Mushyrovskiy, V. (2016). Obstezhuvalni ta riatsuvalni ekspeditsii Rivnenskoho kraieznavchoho muzeiu: Pamiati P. M. Zholtovskoho prysviachuetsia (do 30-richchia vid dnia smerti vchenoho) [Survey and rescue expeditions of the Rivne local history museum: Dedicated to the memory of P. M. Zholtovsky (on the 30th anniversary of the scientist's death)]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, 14, 22–27. <https://linkcuts.org/khgc81w9> (in Ukrainian)
29. *Nakaz Lvivskoho oblasnoho viddilu u spravakh mystetstv pro peredachu maina Lvivskoho muzeiu tserkovnoho mystetstva pry Bohoslovskii Akademii do fondu Muzeiu ukrainskoho obrazotvorchoho mystetstva, za uchastiu Pankiva V.M.* [Order of the Lviv Regional Department of Arts on the transfer of the property of the Lviv Museum of Church Art in the Theological Academy to the Museum of Ukrainian Fine Arts, with the participation of Pankiv V. M.]. (1945, kviten 20). F. 172 "Pankiv Volodymyr Mykhailovych (1896–1980), ukrainskyi mystetstvovnavets" (Op. 1, Spr. 30, 1 ark.), Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy, Kyiv, Ukraina. <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/files/121939> (in Ukrainian)
30. Pas, N. (2015). Zbirka sakralnykh pamiatok Kamin-Kashyrskoho kraieznavchoho muzeiu [The collection of sacred monuments of the Kamian-Kashyrsky Museum of Local Lore]. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia. Naukovyi zbirnyk*, 22, 150–152. <https://www.istvolyn.info/post/533> (in Ukrainian)

31. Pkhydenko, I. (2014). Mekhanizm zdiisnennia antyrelihiinoi polityky v shkolakh Ukrainy periodu 70-kh – pershoi polovyny 80-kh rr. 20 st. [The mechanism of implementation of anti-religious policy in schools of Ukraine in the period of the 70s and the first half of the 80s 20 ct.]. *Istorychni studii Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 11–12, 102–107. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Istst 2014 11-12 18> (in Ukrainian)
32. Pomaz, Yu. (2010). Osoblyvosti ateistychnoi polityky i stan ob'ektiv kultovoho pryznachennia v seredyni 1960-kh–na pochatku 1970-kh rokiv v Ukraini [Peculiarities of atheistic policy and the state of religious buildings in the mid-1960s and early 1970s in Ukraine]. *Filosofski obrii*, 24, 194–208. <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/25947?show=full> (in Ukrainian)
33. Pomaz, Yu. (2012). Kultovi sporudy u konteksti liberalizatsii stratehichnoho kursu radianskoi derzhavy shchodo RPTs [Religious buildings in the context of liberalization of the Soviet state's strategic course towards the Russian Orthodox Church]. *Istoriia relihii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*, 1(22), 757–767. <https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/view/968/967> (in Ukrainian)
34. Pozikhovska, S. (2007). Do istorii stvorennia i komplektuvannia knyzhkovoi kolektsii Muzeiu knyhy ta drukarstva v Ostrozi [On the history of the creation and acquisition of the book collection of the Museum of Books and Printing in Ostroh]. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*, 2, 199–205. <https://linkcuts.org/259nfd5p> (in Ukrainian)
35. Protokol zasidannia chleniv dvadtsiatky relihiinoi spilnoty Bohoiavlenskoho soboru m. Ostroh, Rivnenskoï obl. [Minutes of the meeting of the twenty members of the religious community of the Epiphany Cathedral in Ostroh, Rivne region.] (1962, 4.05). Arkhivnyi viddil Ostrozkoi raionnoi derzhavnoi administratsii. 2 ark. (in Ukrainian)
36. Pryshliak, O. (2022). Zal sakralnoi skulptury XVIII-XIX st. v ekspozytsii Natsionalnoho zapovidnyka “Zamky Ternopillia” [Hall of Sacred Sculpture of the 18–19 centuries in the exposition of the National Reserve “Castles of Ternopil”]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, 20, 172–175. <https://linkcuts.org/mkmaqfwyp> (in Ukrainian)
37. Pushkar, M. (2017). Zbirka sakralnoho mystetstva Muzeiu mystetstv Prykarpattia [Collection of sacred art of the Museum of Arts of Prykarpattia]. *Naukovyi shchorichnyk “Istoriia relihii v Ukraini”*, 2(27), 207–215. <https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/view/78> (in Ukrainian)
38. Riabchykova, F. (2016). Formuvannia ta evoliutsiia poniattia muzeinyi fond derzhavy [Formation and Evolution of the Concept of the State Museum Fund]. *Kraieznavstvo*, 1–2, 195–211. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraieznavstvo 2016 1-2 19> (in Ukrainian)
39. *Rishennia № 444 vykonkomu Ostrozkoi raionnoi Rady deputativ trudiashchyykh* [Decision No. 444 of the Executive Committee of the Ostroh District Council of Workers' Deputies]. (1962, lystopada 9). Pryvatnyi arkhiv Bondarchuka Oleksandra, Ostroh, Ukraina. (in Ukrainian)
40. Shvets, I. (2010). Pochaivska lavra v chasy khrushchovskyykh honin na tserkvu [Pochayiv Lavra in the Time of Khrushchev's Persecution of the Church]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, 8, 319–323. <https://linkcuts.org/739ybxkx> (in Ukrainian)
41. Sychevskiy, A. (2018). Vlada ta opium narodu: Antyrelihiina ahitatsiia i propahanda v radianski Ukraini u 1944–1990 rr. [Power and the Opium of the People: Anti-religious agitation and propaganda in Soviet Ukraine in 1944–1990]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, 5, 291–307. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc 2018 5 23> (in Ukrainian)
42. Zelisko, S. (2017). Tserkva i derzhava. Ideolohichna konkurentsiiia ta riznopryrodnist yak prychyna permanentnoho konfliktu [Church and state. Ideological competition and diversity as a cause of permanent conflict]. *Naukovyi shchorichnyk “Istoriia relihii v Ukraini”*, 2(27), 486–494. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/istrelukr 2017 27\(2\) 51](http://nbuv.gov.ua/UJRN/istrelukr 2017 27(2) 51) (in Ukrainian)